

VIORICA RUSU-BOLINDEȚ, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Editura Mega, Cluj-Napoca 2007, 681 p. (cu 12 tabele, 30 diagrame, 20 figuri și două planșe în text și șapte figuri și 112 planșe la sfârșitul acestuia)

De mai bine de trei decenii, principala lucrare la care se raportează specialiștii preocupați de ceramica romană din Dacia este cea care-i aparține „patriarhului” acestei categorii de artefacte, Gheorghe Popilian (*Ceramica romană din Oltenia*, Craiova 1976). Acesteia i se va adăuga, cu siguranță, cea pe care-o prezentăm în rândurile ce urmează. Apărută sub egida Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei și a Centrului de studii romane din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, în condiții grafice de excepție, cartea Vioricăi Rusu-Bolindeț, concepută inițial ca teză de doctorat, reprezintă al XXV-lea volum din cadrul consacratei serii *Bibliotheca Musei Napocensis* și cuprinde *Prolegomena* (semnată de prof. univ. dr. Ioan Piso, coordonatorul științific al tezei) (p. 9–10), *Cuvânt înainte* (p. 11–14), *I. Introducere* (p. 15–67), *II. Napoca romană* (p. 68–100), *III. Repertoriul formelor ceramice* (p. 101–433), *IV. Caracteristici mineralogice și petrografice ale ceramicii romane din Napoca* (autori Corina Ionescu și Lucreția Ghergari) (p. 434–462), *V. Concluzii finale* (p. 463–470) și *VI. Anexe* (p. 471–681).

Este cunoscut faptul că, în cadrul descoperirilor din orice sit arheologic, ceramica reprezintă, de departe, principala categorie de artefacte. În *Cuvânt înainte*, autoarea recunoaște, cu modestie, că, în studiul acesteia, „este foarte dificil, dacă nu imposibil, de atins idealul – adică de a cunoaște, în egală măsură, fiecare categorie ceramică în parte, pentru a oferi o imagine de ansamblu, cât mai obiectivă, asupra acestui aspect al vieții economice”. Acesta este și motivul pentru care Viorica Rusu-Bolindeț s-a oprit, cu precădere, asupra veselei ceramice, opaițele, amforele, teracotele și materialele de construcție fiind considerate, în stadiul actual al cercetării, ca domenii aparte ale ceramicii romane.

Introducerea este structurată pe trei părți.

Stadiul cercetărilor în domeniul ceramicii romane din Dacia cuprinde sinteze (în care sunt amintite contribuțiile lui Gheorghe Popilian, Nicolae Gudea, Ion Stânga și ale Doinei Benea), probleme de metodologie (unde autoarea deplânge faptul că, publicarea într-o manieră unitară a ceramicii romane din țara noastră, lucru propus de Ioana Bogdan-Cătănicu încă din 1980, a rămas un deziderat), izvoare (constituite din reprezentări de vase pe monumente și instrumente pentru decorarea ceramicii), categoriile speciale ale ceramicii romane (*terra sigillata*, ceramica ștampilată, ceramica glazurată, ceramica de cult, ceramica decorată în tehnica barbotinei, *mortaria*, amforele și *lucernae*-le), ceramica de uz comun, ceramica de tradiție La Tène târzie (dacică de epocă romană și cea de tradiție celtică), centre de producție ceramică (fiind amintite aici cele de la Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Micăsasa, Ampelum, Cristești, Tibiscum, Enoșești – Acidava, Cioroiul Nou, Romula, Gârla Mare, Drobeta etc.), studii interdisciplinare – analize asupra pastei recipientelor și concluzii.

În a doua parte, *Izvoare*, Viorica Rusu-Bolindeț analizează, la început, 153 de monumente sculpturale, provenite din 35 de localități ale Daciei romane, referindu-se în special la cele de la Napoca – opt monumente, pe patru apărând cupă, pe trei *cantharos*, iar pe unul cupă, *patera* și cană; pentru acestea, imaginea artistică a recipientelor este comparată cu realitatea oferită de vasele descoperite în urma cercetărilor arheologice. Urmează prezentarea dovezilor directe legate de producerea ceramicii romane la Napoca: tipare – pentru *terra sigillata*, *paterae*, lămpi, medalioane în relief și *crustulae* –, ștampile – un *sigillum* pentru decorarea tiparelor de *terra sigillata*, o ștampilă ceramică cu nume de meșter

(AELIVS), pentru *mortaria* sau materiale de construcție și una din metal pentru materiale de construcție (considerată însă de autorul descoperirii fals modern) –, nume de meșteri locali pe produse ceramice – lămpi (RVSTIK[VS], AC[CE]PTVS și CAI), farfurii (...NV sau AN...), materiale de construcție (EI...C și HORMVS) –, mai multe cuptoare ceramice și o groapă cu rebuturi.

În ultima parte, *Probleme de metodologie și terminologie în studiul ceramicii romane din Dacia*, sunt trecute în revistă criteriile de clasificare a ceramicii romane (stilistic, cronologic, tipologic, al funcționalității și al pastelor) și sunt prezentate codurile principalelor categorii ceramice, motive decorative și forme analizate, precum și ale unor tipuri de paste stabilite pe baze mineralogice și petrografice și prin observații macroscopice.

În *Napoca romană*, Viorica Rusu-Bolindeț urmărește sintetizarea datelor referitoare la apariția și evoluția orașului, insistând asupra contextelor din care provine ceramica luată în discuție. Demersul nu este ușor, știut fiind faptul că așezarea romană este suprapusă în totalitate de orașul modern, o cercetare arheologică de amploare fiind practic imposibilă. Capitolul cuprinde trei aspecte.

În *Evoluția generală a așezării* sunt tratate întemeierea și rolul locuirii preromane (problemă ce a născut controverse în rândul specialiștilor în legătură cu posibilitatea suprapunerii Napocăi romane peste o așezare dacică), dezvoltarea așezării (de la stabilirea primilor coloniști după anul 106 p. Chr. și dobândirea statutului de *municipium* în timpul lui Hadrian, apoi a celui de *colonia* în timpul lui Marcus Aurelius și până la retragerea aureliană), populația – originea locuitorilor (din datele epigrafice rezultă că predominau numele romane, în proporție de 58%, urmate de cele celto-romane sau pur celtice, tracice, grecești și orientale) și numărul acestora (se estimează 2–3 000 la începuturile așezării și între 10 000 și 20 000 în timpul Severilor) și rolul armatei (Napoca fiind considerat un oraș civil, „singurul oraș din Dacia care nu este situat în imediata vecinătate a unui castru și în care elementul militar nu a constituit o componentă majoră a populației”).

În *Situația cercetărilor arheologice*, autoarea se referă la incintă (în lipsa unei stratigrafii concludente, informațiile referitoare la cronologia fazelor sunt lacunare), la forma acesteia (considerată dreptunghiulară) și suprafața așezării (estimările specialiștilor sunt diferite – între 22 și 32,5 ha) și la rezultatele cercetărilor din ultimele trei decenii în diverse puncte din oraș.

În ceea ce privește *Proveniența materialului ceramic* tratat în lucrarea de față, acesta este rezultatul cercetărilor din ultimele șase decenii. Pentru trei din punctele cercetate în ultimii ani, Viorica Rusu-Bolindeț prezintă și o stratigrafie detaliată, în legătură cu etapele fazei de lemn (106–161 p. Chr.) și a celei de piatră (161–271/275 p. Chr.) ale așezării.

Partea cea mai consistentă a lucrării o reprezintă, evident, al treilea capitol, *Repertoriul formelor ceramice*. Pentru fiecare categorie ceramică sunt tratate probleme de terminologie, stadiul cercetării acesteia în Imperiu și în Dacia, prezența acesteia la Napoca, urmate de

concluzii însoțite de tabele și diagrame foarte utile și de catalogul pieselor.

În *Ceramica de tradiție La Tène târzie* sunt incluse 80 de vase getice (77 de oale, în cazul acestora autoarea insistând și asupra ornamentelor – în relief, adâncite sau incizate și trei cești) și 11 de tradiție celtică (în exclusivitate oale). Din întregul lot prezentat, 77 % reprezintă ceramica dacică lucrată cu mâna, 10 % cea dacică lucrată la roată și 13 % cea celtică lucrată la roata înceată.

Ceramica romană este împărțită în fină – zece categorii (*terra sigillata* de import, *terra sigillata* locală, ceramică șampilată, cu pereții fini, glazurată, cu decor aplicat în relief, cu decor în tehnica barbotinei, pictată, cu înveliș roșu pompeian și vase cu destinație cultuală) și comună – patru categorii (*vasa escaria*, *po(ta)toria*, *conquina(t)oria* și vase pentru turnat, păstrat și depozitat alimente).

Terra sigillata de import (cu decor în relief sau lisă, cu sau fără marcă de meșter) este atestată la Napoca prin 58 de piese – 10 % dintre acestea aparțin unor ateliere taro-italice (padane), 7 % provin din Gallia sudică (La Graufesenque și Banassac), 40 % din cea centrală (Lezoux), 33 % din cea estică (Rheinzabern și Lavoye), iar pentru 10 % dintre vase nu a putut fi determinat centrul de producție.

Terra sigillata locală (imitație a celei de import) este reprezentată, în lotul studiat de Viorica Rusu-Bolindeț prin 74 de piese. Atât în cazul acesteia, cât și în al celei de import se remarcă o mare varietate de forme; principala lucrare utilizată în identificarea acestora (ca și a vaselor din categoriile următoare) este cea a lui Hans Dragendorf (*Terra Sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik*, BJ 96, 1895, p. 18–155 și 97, 1896, p. 54–163), atât de valabilă și astăzi, la mai bine de un secol de la apariție.

Ceramica șampilată, produsă în atelierele de la Napoca, este atestată prin 140 de piese (11 farfurii și 129 de boluri), ce prezintă unele trăsături general valabile pentru producția acestei categorii din Dacia Porolissensis. Autoarea realizează și un repertoriu al celor 318 motive decorative întâlnite (geometrice, vegetale, inspirate de *terra sigillata*, în formă de litere sau cifre, ștampile anepigrafe).

Ceramica cu pereții fini este atestată la Napoca printr-un număr mic de exemplare – 12 cupe locale (ce se raportează la repertoriul formelor produse în situri din Dacia și Moesia Inferior) și trei de import (una central-galică – Lezoux și două nord-italice sau panonice).

În ceea ce privește ceramica glazurată, aceasta este prezentă printr-o singură piesă, de import – un *cantharos*, realizat, probabil, în unul din atelierele Galliei centrale.

Ceramica cu decor aplicat în relief este atestată tot printr-o piesă – o cană produsă pe plan local.

Ceramica cu decor în tehnica barbotinei este reprezentată la Napoca de trei vase ce nu-și găsesc analogii în clasificările consacrate. Două dintre acestea (o cupă și o cană) sunt considerate importuri, iar unul (oală) produs local.

Ceramica pictată, produsă în exclusivitate local, este prezentă prin opt piese, dintre care doar două pot fi atribuite unor forme bine definite – o strachină și o amforetă.

Cele șase platouri incluse în ceramica cu înveliș roșu pompeian sunt atribuite de Viorica Rusu-Bolindeț, cu rezerve (în absența unor analize asupra pastei vaselor), atelierelor italice și celor locale.

Relativ numeroase sunt la Napoca vasele cu destinație culturală – opt *paterae*, două *cratere* decorate cu șerpi aplicați în relief și zece *turibula*, considerate produse locale.

În ansamblu, în cadrul ceramicii fine de la Napoca, 81% o reprezintă producția locală și 19% importurile. Pe categorii, pe primul loc se situează ceramica ștampilată cu 43%, urmată de *terra sigillata* locală cu 23%, *terra sigillata* de import cu 18% și ceramica cu pereții fini cu 8%; celelalte nu depășesc 3%.

Spre deosebire de ceramica fină, cea comună a fost clasificată după criteriul funcționalității.

Ceramica pentru servitul mâncării (*vasa escaria*) este atestată la Napoca prin 85 de piese. În cadrul acesteia, pe primul loc se situează bolurile (67 de exemplare – 78%), fiind urmate de străchini, farfurii și platouri.

Ceramica pentru servitul lichidelor (*vasa po(ta)toria*) cuprinde șase boluri/cupe, șapte cupe și două pahare.

Mai numeroasă este ceramica de bucătărie (*vasa conquina(to)ria*), reprezentată prin 66 de piese. Firesc, pe primul loc se situează oalele (29 de exemplare, deținând o pondere de 44 % în cadrul categoriei funcționale în discuție), acestea fiind urmate de platouri, castroane, capace, *mortaria* și strecurători.

În ceramica pentru turnat, păstrat și transportat alimente, Viorica Rusu-Bolindeț include 17 ulcioare, șapte căni, cinci amforete și nouă *dolia*. Trebuie remarcat faptul că majoritatea specialiștilor includ aceste vase în alte categorii – ulcioarele în *vasa po(ta)toria*, amforetele în rândul recipientelor pentru transport (împreună cu amforele), iar *dolia* în al celor pentru depozitare.

Pe ansamblu, în cadrul ceramicii comune de la Napoca, *vasa escaria* reprezintă 41 %, *vasa po(ta)toria* 7 %, *vasa conquina(to)ria* 33 %, iar vasele pentru turnat, păstrat și transportat alimente 19 %.

Al patrulea capitol, *Caracteristici mineralogice și petrografice ale ceramicii romane din Napoca*, datorat Corinei Ionescu și Lucreției Ghergari de la Catedra de Mineralogie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, cuprinde o serie de informații legate de probele și metodele de analiză, mineralogia și petrografia ceramicii, difracția de raze X și estimarea tehnicilor de modelare, a temperaturii și a atmosferei de ardere. Lucrarea Vioricăi Rusu-Bolindeț este prima sinteză asupra ceramicii romane apărută în România care beneficiază de astfel de analize de laborator.

În *Concluziile finale*, pe lângă reluarea unora de la capitolele anterioare, autoarea afirmă că „studiul ceramicii romane de la Napoca a pus în evidență existența unor legături comerciale ale locuitorilor sitului cu centre de producție vestice și orientale”; totodată, „producția locală este bine documentată, dovedită și pe baza analizelor de paste”. De altfel, în cadrul lotului total studiat de Viorica Rusu-Bolindeț, 88 % dintre piese sunt produse locale iar 12 % de import. Pe categorii, ceramica de tradiție La Tène târzie reprezintă 13 %, cea fină 53 % iar cea comună 34 %.

Anexele cuprind abrevieri, o impresionantă bibliografie generală (cca. 800 de titluri), rezumate consistente în limbile engleză și germană și ilustrație de o calitate excepțională (fotografii alb-negru și color, planuri, profile, desene ale vaselor și ale motifelor decorative).

Lucrarea *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană* se va impune, cu siguranță, foarte repede, în rândul specialiștilor preocupați de ceramica din întregul Imperiu Roman.

DOREL PARASCHIV